

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-10-27](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-10-27)
УДК 37.017.4 : 373.5

Боровик Андрій Олександрович,
викладач історії Початкової школи № 38
імені Генріка Сенкевича у м. Люблін.
Люблін, Республіка Польща.
osvita.lublin@gmail.com

Науковий керівник:

Дубініна Оксана Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»;
старший науковий співробітник відділу проектування
розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5405-8502>
o_dybinina@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті здійснено аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми проблем; уточнено зміст понять «навчання», «виховання»; обґрунтовано педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін. Акцентовано увагу на тому, що головним завданням вчителя при викладанні дисципліни «Історія України», є створення чіткої системи роботи, яка сприяє: формуванню національної самосвідомості учня; вихованню активної самостійної особистість, свідомого громадянина України; постійній систематизації та інтеграції набутих знання, виявлення їхніх зв'язки з національною ідеєю українського суспільства; формуванню віри як особливо важливого феномену національної самосвідомості учня, завдяки якій знання набувають практичної енергії й реалізації; формуванню ідеології учня, яка спонукає його до активної участі у доленосних подія історії рідного народу; мотивації учнів постійно займатися самостійною науково-дослідницькою діяльністю з проблем історії, культури, духовності рідного краю та народу. Встановлено, що

формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін ґрунтується на класичних дидактичних принципах (виховання у процесі навчання, принцип науковості, систематичності та ін.). Проаналізовано та обґрунтовано, що дієвими у процесі вивчення дисципліни «Історія України» є такі дидактичні принципи: загальнонауковий; конкретно-історичний; альтернативно-проблемний; генералізуючий; системний; аксіологічний (ціннісний); полікультурний; світський, які інтегруються у єдині педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

Ключові слова: педагогічні умови; проекти; національна свідомість; базова середня освіта; суспільствознавчі дисципліни.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання молоді формується на засадах історії та становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури, спорту.

Національно-патріотичне виховання включає в себе формування патріотичних почуттів, виховання готовності до захисту Батьківщини та покликано спонукати до фізичного вдосконалення, вивчення бойових традицій українського народу. Національно-патріотичне виховання є гармонійною складовою загального виховного процесу підростаючого покоління та має бути реалізовано у практичному аспекті не тільки на уроках історії, а й під час виховних годин та інших позакласних заходах.

Формування національної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти передбачає визначення й реалізацію першочергових і перспективних заходів, спрямованих на формування активної життєвої позиції молодого покоління, психологічної готовності сумлінно виконувати свої зобов'язання перед державою. Теоретико-методологічні положення національно-патріотичне виховання молоді представлено у ряді нормативних документів, зокрема: мета національно-патріотичного виховання висвітлена в Указі Президента України № 616/2008 від 03.07.2008 р; стратегічні підходи до національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначені в Указі Президента України від 18.05.2019 № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»; план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки представлено у Постанові Кабінету Міністрів України

№ 93 від 09.10.2020 р.; Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року реалізується завдяки Постанові Кабінету Міністрів України № 673 від 30.06.2021 р. Також, ряд інших нормативно-правових документів регламентують формування національної свідомості та патріотизму у молоді, зокрема: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III «Про громадянство України», Закон України від 6.03.2003 № 602-IV «Про Державний Гімн України», Закон України від 28.11.2006 № 376-V «Про голодомор 1932–1933 років в Україні», Закон України від 9.04.2015 № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», Указ Президента України від 13.11.2014 № 872 «Про День Гідності та Свободи», Указ Президента України від 13.11.2014 № 871 «Про День Соборності України», Указ Президента України від 14.10.2014 № 806 «Про День захисника України», Указ Президента України від 11.02.2015 № 69/2015 «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні», Указ Президента України від 22.02.2017 № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» та ін.

Сьогодні, коли Україна потерпає від агресії росії, національно-патріотична свідомість особистості є дуже важливою у вихованні молоді.

У новій редакції «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН від 06 червня 2022 року № 527) вказано, що «...у період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей» [4].

На сайті Інституту модернізації змісту освіти зазначено, що «...національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності

України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях В. Сухомлинський наголошував, що «...патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [6].

За словами І. Бега «виховання особистості повинне базуватись на низці принципів формування самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури; повага, толерантність до культури усіх народів, які населяють Україну» [1].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка визначається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [2]. В Енциклопедії освіти патріотизм визначається як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистості свого життя суспільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині і захищати її від ворогів» [3]. Не зважаючи на низку наукового доробку з окресленої вище проблеми, тема нашого дослідження є актуальною та своєчасною. На важливість і актуальності теми дослідження вказують питання формування національної свідомості молодого покоління, які відображено у «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН від 06 червня 2022 року № 527), а подальшого наукового доробку потребує вивчення та обґрунтування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** статті:

- здійснити аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми;
- обґрунтувати педагогічні умови формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання «...основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання» [9].

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [4].

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання молоді [4].

На нашу думку, головним завданням вчителя при викладанні предмету «Історія України», як суспільствознавчої дисципліни є створення чіткої системи роботи, яка сприяє: формуванню національної самосвідомості учня; виховання активної самостійної особистості, свідомого громадянина України; постійна систематизація та інтеграція набутих знання, виявлення їхніх зв'язки з національною ідеєю українського суспільства; формування віри як особливо важливого феномену національної самосвідомості учня, завдяки якій знання набувають практичної енергії й реалізації; формувати ідеології учня, яка спонукає його до активної участі у доленосних подія історії рідного народу; мотивація учнів постійно займатися самостійною науково-дослідницькою діяльністю з проблем історії, культури, духовності рідного краю та народу.

Окреслюючи формування національної самосвідомості здобувача освіти ми пропонуємо акцентувати увагу на формуванні цінностей

особисті через інтеграцію змістової складової патріотичного виховання, зокрема орієнтація молодого покоління на національні цінності, прагнення розбудови демократичну, незалежну українську державу.

Також, хочемо зауважити, що на формування цінностей особистості впливає суспільство, освітнє середовище, родина тощо. Акцентуємо увагу на тому, що під час освітнього процесу викладачу слід заверти увагу на розвиток у учнів любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливого ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальності за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Все вище сказане реалізується через інтеграційну складову освітнього процесу та його педагогічні умови. Зміст патріотичного виховання при викладанні дисципліни «Історія України» можливо реалізувати не тільки під час вивчення нового матеріалу, а й шляхом залучення учнів до реалізації наукових проєктів з дослідження різноманітних фактів про історію українського народу та його культурну спадщини. Також, можливо організовувати різноманітні культурно-просвітницькі заходи історичного спрямування у позаурочній роботі. Акцентуючи увагу на навчанні, зауважимо, що «навчання – це планомірний процес сприймання, осмислення і узагальнення матеріалу, зв'язків та ознак між явищами і предметами, запам'ятовування матеріалу і застосування знань при вирішенні теоретичних і практичних завдань» [230, с. 33].

У межах нашого дослідження актуальним є уточнення поняття «виховання» під яким науковці розуміють сукупність всіх впливів, направлених на учня (особистість). З іншої сторони «виховання» – це цілеспрямований і систематичний процес впливу педагога з метою формування у здобувача освіти якостей, які цінуються людьми і суспільством, зокрема і патріотизм.

З огляду на вище окреслене при визначені педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін ми маємо враховувати дидактичні принципи, які реалізуються у процесі навчання та виховання особистості. Розглядаючи теоретичне навчання особистості у своїх наукових працях О. Дубініна зазначає, що це процес який спрямований «...на засвоєння учнями системи знань із певних дисциплін, які необхідні для свідомого і ефективного виконання робіт, передбачених для певного рівня освіти» [7].

З іншої сторони науковці вказують на те, що « дидактичні принципи є регулюючими засобами науково обґрунтованих дій викладачів на уроці. Вони відбивають у нормативному компоненті образ дій для досягнення поставлених задач, що визначаються інтересами суспільства: у родинному компоненті вони одночасно утворюють зв'язки умов, дій, результатів. Вони ґрунтуються на закономірностях процесу виховання, навчання і розвитку і на досвіді викладачів» [10].

Розглянемо більш детально основні дидактичні принципи, які впливатимуть на формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти при вивченні дисципліни «Історія України».

У своїх працях К. Ушинський та його послідовник Г. Ващенко виділяють такі основні дидактичні принципи, які є класичними у системі навчання та виховання особистості, зокрема: виховання у процесі навчання, принцип науковості, систематичності та ін.

Виховання в процесі професійного навчання. Даний принцип передбачає формування в учнів наукового світогляду, високих моральних якостей, стійкої готовності до праці, виховання дисциплінованості, свідомості й активності як основ культурної поведінки. Виховання завжди входить як складова частина в процесі навчання в силу законів єдності навчання і виховання і характеру навчання, що виховує.

Принцип науковості, що визначає як зміст, так і форму навчального процесу. Цей принцип вимагає серйозного обмірковування, бо, з одного боку, дитина не в змозі осягнути «науковість предмета», а з іншого, – спрощення і перекручення фактів з метою наближення їх до рівня дитини веде до профанації науки. Тому в основу розуміння цього принципу Г. Ващенко радить покладати вимогу, щоби знання відповідали об'єктивній дійсності. Посилаючись на Я. Коменського, він уважає, що дитина таким чином опановує основи дисциплін, які входять у коло так званої Пансофії («загальна мудрість», «всезнання»). Такий підхід покликаний формувати механізм логічного мислення і любов до наукової правди.

О. Дубініна зазначає, що «принцип науковості в навчанні особистості означає опору на науку як джерело системи законів, закономірностей, понять, фактів, досліджуваних учнями у процесі вивчення дисциплін, і виявляється насамперед у доборі навчального матеріалу і застосовуваних методів навчання» [7].

Принцип систематичності органічно пов'язаний з науковістю знань; їх системність зумовлює цілісність уявлень, світогляду і навіть гармонію вдачі. Цей принцип вимагає, щоб у засвоєнні знань враховувалися як

послідовність та доступність викладу, так і зв'язок предмета з іншими дисциплінами. Не варто, наприклад, вивчати алгебру раніше від арифметики, хімію – від фізики. Принцип систематичності більш стосується і технології навчання (урахування досвіду учня тощо).

Принцип зв'язку навчання з життям. Його обґрунтувала нова (за часів Г. Ващенко) педагогіка. Передаючи молодому поколінню досвід минулого, школа часто відстає від потреб життя і пропонує те, що вже перевірене і зафіксоване, а іноді й застаріле. При спокійному розвитку культури це навіть не дуже помітно, а тому іноді школа замикається в собі, відривається від реальних вимог життя. Ці явища, проте, виявляють себе гостріше за умов бурхливих змін у житті й зумовлюють іноді навіть появу нових типів шкіл, які забезпечують дітям необхідні практичні уміння та навички. Акценти щодо зв'язку навчання і практичного життя помітні вже у Джона Локка та Руссо і отримали ще глибше трактування у Песталоцці. Згодом ця ідея призвела і до поєднання навчання та праці – до трудової школи, - що користувалася популярністю у XIX і XX ст. (Г. Кершенштайнер, Дж. Дьюї та ін.), хоча успішно реалізована не була. Особливий погляд тут мав Дьюї, який низько оцінював словесні знання (вважав їх допоміжним чинником) і наголошував, що саме праця здатна удосконалити якості вдачі й інтелекту.

Григорій Ващенко пропонує визнати цей принцип, але по-різному застосовувати його щодо різних типів шкіл – одним чином у загальноосвітній, а іншим – у професійній. Крайнощі у застосуванні цього принципу вважає небезпечними. Людина не може формуватися поза практикою життя, але крайній практицизм руйнує її духовність, негативно позначається на її натурі.

Принцип природо відповідності. Як і деякі інші принципи, він сягає давнини, а у Г. Сковороди має назву «сродності» («Учи відповідно до природи»). Розуміння цього принципу стосується врахування, з одного боку, особливостей дитини та її віку, а з іншого, – відповідності навчання законам природи взагалі. Його прихильники радили вчителів вчитись у природи, йти за її законами.

Зрештою, як і для будь-яких інших принципів (як усе в педагогіці), тут небажані крайнощі. Навіть такий принцип у трактуванні Руссо зазвучав ненадійно: «Усе виходить прекрасним з рук Творця, і все псується в руках людини» (Г. Ващенко, 2, 1997, с. 91). Він уважав, що вчитель не повинен втручатися в процес виховання учня, а лише забезпечувати для цього умови. Як відомо, згодом ця ідея в устах Г. Сковороди зазвучить так: «Яблуню не вчи родити яблука: вже сама природа її навчила...» («Вдячний

Бродій»). Подібні погляди мав Еллен Кей, частково вони підтверджувалися і психологічними дослідженнями (Вейман, Лай), якими займався і сам Г. Ващенко. На його думку, принцип природо відповідності вимагає від учителя доброї обізнаності з психологічними особливостями учня, вміння враховувати ці особливості й відповідно до цього організувати освітній процес. Проте він не радить пускати виховання на самоплив.

Принцип індивідуалізації, очевидно, тісно пов'язаний з принципом природо відповідності, бо природа людини - завжди індивідуальна. Цей принцип скерований проти шаблонності й стандартизації навчання. Він дає критичну оцінку фронтальним формам роботи, коли вчитель сам виконує найбільшу працю в класі, орієнтується на «пересічного», абстрактного учня. За таких умов на уроці нудьгує сильний учень і безнадійно відстає слабший. На думку Г. Ващенка, саме цим породжене явище масового відставання одних учнів та руйнування здібностей і марнування талантів - інших.

Принцип активності. Різні системи освіти - авторитарна і демократична - по-різному трактують цей принцип. Бо якщо працює вчитель, то учні, слухаючи його, можуть бути і «активними», і «пасивними». Тут потрібні додаткові зусилля для їх «активізації». Якщо ж учень на уроці є суб'єктом діяльності, то самий процес його діяльності не дозволяє йому бути «пасивним». Г. Ващенко наголошує, що «вищі форми інтелектуальних процесів характеризуються активністю і без неї неможливі» (Г. Ващенко, 2, 1997, с. 95). Зусилля вчителя за всіх випадків повинні сприяти лише підвищенню напруги в діяльності учня, але не за рахунок власної енергії, а шляхом доброї «режисури» освітнього процесу, бо «високий рівень активності учителя призводить до пасивності учня» (Там само). Кожен з них - і учитель, і учні - повинні бути активними, але по-різному. Перший - в організації навчання, другий - у вирішенні навчальних задач, у власному творчому пошуку.

Принцип наочності. Його формулювання запропонував ще Я. Коменський. Наочне навчання передбачає, що у процесі пізнання повинні застосовуватися різні відчуття, в тому числі шляхом зорового сприймання. Сприйняті речі, вважає Г. Ващенко, залишають у нашій свідомості певні образи, уявлення. На їх основі й розвиваються вищі форми мислення. Особливо це стосується дитинства, коли один лише вербальний спосіб подачі інформації сприяє формуванню так званого вербального типу мислення, що характеризується поверхневистю і неповною відповідністю між словом і думкою.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні нами використано загальнонаукові принципи, які допомогли здійснити уточнення понять дослідження. У процесі дослідження використовувалися метод аналізу та синтезу з метою обґрунтування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

В основі вивчення історії України є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів.

У Пояснювальній записці до програм з даної дисципліни визначається, що «Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять історичної науки...». Найважливішими методологічними принципами, які учні мають засвоїти на уроках історії є:

- *Принцип об'єктивності* – обов'язковий розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості.
- *Принцип історизму* – вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції.
- *Соціальний підхід* – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин.
- *Принцип багатоперспективності*: цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний та інші підходи.

Згідно Державного стандарту (галузь «Суспільствознавство») зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).

Зміст історичного компонента структуровано з урахуваннями специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства за такими наскрізними змістовими лініями:

- людина – людина;
- людина – суспільство;
- людина – влада;
- людина – світ уявлень та ідей;
- людина – простір;
- людина – природа;

- людина – світ речей.

Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою приналежність до Українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Цілі навчання історії змінювались на різних етапах розвитку вітчизняної школи. Вони, як правило, відбивають ті соціально-економічні, політичні, духовно-культурні зміни, що відбуваються в суспільстві в ті чи інші часи.

Метою навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Зазначено також, що історичний компонент забезпечує:

- розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
- отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;
- ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;
- визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;
- вміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контроверсійні і суперечливі теми.

У Державному стандарті зазначено, що зберігаються два курси – історії України та всесвітньої історії, які мають вивчатись синхронно. Збережено також лінійно-хронологічну побудову навчальної історичної інформації в хронологічній послідовності відповідно до загальноновизнаної періодизації історії: стародавня, середньовічна, ранньомодерна, нова та новітня з акцентом на історії ХХ століття.

Підходи до оновлення змісту навчання суспільствознавчих дисциплін спираються на поєднання здобутків і вимог історичної та педагогічної

наук, тому:

- *загальнонауковий* – передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їхніми інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду; конкретно-історичний – розгляд подій і явищ у контексті відповідного історичного часу, місця, супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків;
- *альтернативно-проблемний* – використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій і явищ;
- *генералізуючий* – виокремлення в навчальному матеріалі найсуттєвішого, а також окреслення ключових тенденцій розвитку у відповідний історичний період;
- *системний* – його вимогою є міжпредметна і міжкурсова інтегрованість шкільної освіти загалом та вивчення історичного процесу зокрема в органічному поєднанні цивілізаційного, культурно-антропологічного та інших аспектів;
- *аксіологічний (ціннісний)* – прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей та вироблення на їхній основі особистісної системи оцінювання історичних подій, діячів, явищ тощо;
- *полікультурний* – акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, котрі забезпечують наступність та спадкоємність поколінь свого народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів;
- *світський* – передбачає ознайомлення учнів з історією релігій як феноменів культури за умов недопущення пропаганди окремих релігійних учень.

Вивчення історії України в базовій середній освіті має сформувати у здобувачів освіти ряд предметних компетенцій: хронологічну – уміння учнів орієнтуватися в історичному часі; просторову – орієнтування учнів в історичному просторі; інформаційну – уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; мовленнєву – будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ; логічну – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; аксіологічну – формулювати версії й оцінки історичного руху та розвитку.

Всі вище перераховані принципи сприяють формуванню патріотичної свідомості здобувача освіти в школі.

Також, в межах нашого дослідження акцентуємо увагу на тому, що «проектна діяльність – одна з найперспективніших складових освітнього процесу, тому що створює умови творчого саморозвитку та самореалізації

молоді, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в XXI столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення відбувається саме через метод проекту» [8].

У своєму дослідженні О. Дубініна зазначає, що «...аналіз світового досвіду показує, що проектна технологія навчання в системі освіти багатьох країн є пріоритетною. Метод проектів дає змогу при найменшій кількості затрат створити «реальне середовище», тобто максимально наблизити умови до реальних, які будуть сприяти формуванню компетентності особистості» [7].

Також, О. Дубініна у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що «під час роботи над проектом з'являється виняткова можливість формування в учнів компетентності розв'язувати певні проблеми (оскільки обов'язковою умовою реалізації методу проектів є вміння учнів розв'язувати досліджувану проблему...» [7].

Проектна діяльність включає такі етапи:

- розробка проектного замислу (аналіз ситуації, аналіз проблеми, визначення мети, планування);
- реалізація проектного замислу (виконання запланованих дій);
- оцінка результатів проекту [8].

Проекти, що виконуються в межах дисципліни «Історія», можна класифікувати за такими ознаками:

- *за типом продукту, що є результатом проектної діяльності:*
  - технологічні* – націлені на модернізацію існуючих і розробку нових технологій, вправ для навчання, дизайнерські розробки, соціальні техніки та ін.;
  - дослідницькі* – цілком підпорядковані логіці дослідження і ті, що мають структуру, наближену до наукового дослідження;
  - творчі* – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, інтересам учасників проекту;
  - інформаційні* – націлені на збирання, оформлення й представлення інформації, її аналіз та узагальнення фактів;
  - практико-орієнтовані* – результат діяльності учасників освітнього процесу чітко визначено з самого початку, він спрямований на соціальні інтереси здобувачів освіти [5];
- *залежно від кількості навчальних дисциплін, які охоплює проект, поділяють на:* внутрішньопредметні (монопредметні); міжпредметні;

надпредметні (ті, що включають дисципліни, які не входять до освітньої програми);

- за тривалістю виконання проекти можна розділити на: короткострокові (міні-проекти, які розраховані на термін від одного до декількох занять); середньострокові (звичайні проекти, що розраховані на термін від місяця до декількох місяців); довгострокові (макропроекти, розраховані на термін від півроку до кінця навчального року);

- залежно від кількості учасників проекти поділяються на: індивідуальні; групові (від двох до декількох десятків учнів) [5].

За характером контактів проекти поділяються внутрішні та міжнародні. На практиці частіше доводиться мати справу зі змішаними типами проектів.

Отже, метод проектів допомагає забезпечити розвиток творчої ініціативи, самостійності молоді і сприяє здійсненню безпосереднього зв'язку між набуттям здобувачами освіти знань, вмінь та навичок, які вони можуть застосовувати у практичному житті. При формуванні самосвідомості та патріотизму здобувачів освіти, працюючи над проектом, фактом лишається головна мета проектної діяльності – створення умов для самонавчання здобувачів освіти, мотивація їхньої ініціативи до пізнання культури свого народу та дослідження культурної спадщини, інтересів й особистих устремлінь до розвитку української культури, духовності, збереження надбань української нації.

Реалізуючи напрями патріотичного виховання учнів викладачу слід ознайомлювати учнів з культурними цінностями родини і народу, пояснювати зв'язок людини з минулими і майбутніми поколіннями, виховувати розуміння сенсу життя, як результат: учні поступово утверджуватимуться в думці, що кожен народ, зокрема й український, має звичаї, які є спільними для всіх європейських національностей. Пізнаючи традиції свого народу, народну мудрість, народну творчість, розширюючи уявлення про народні промисли, у учнів поступово формується цілісне уявлення про втілену в художній творчості бутність української нації. Водночас у молоді розширюються знання про характерні для рідного краю професії, традиції та звичаї, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, розглядаючи та виховуючи патріотизм у молоді слід пам'ятати, що це поняття глибинне, його зародки закладені у кожного з нас на

генному рівні. Тому гено закладений фундамент патріотизму особистості слід розвивати, патріотизм молодій людині з інтуїтивного рівня має перейти на усвідомлений. Для цього вчителю слід сприяти розвитку любові до рідного краю, до українських звичаїв та традицій, до культури українського народу та збереженню спадщині, щоб кожне наступне покоління могло зрозуміти глибину і неосяжність української культури.

Вчителю слід сприяти вихованню патріотизму молодого покоління у закладі освіти задля єдиної мети: формування у молоді усвідомлення, що патріотизм – це не спосіб самовираження, патріотизм – це стан душі, спосіб мислення і світогляду, це конкретне життя за конкретних обставин, це відчуття того, що Батьківщина у твоєму серці, а дух української культури, традицій та звичаїв у Батьківщині і вони нерозривні.

При викладанні дисципліни «Історія України» в школі, викладач має акцентувати увагу на формуванні цінностей особисті через інтеграцію змістової складової патріотичного виховання, зокрема орієнтація молодого покоління на національні цінності, прагнення розбудови демократичну, незалежну українську державу. На нашу думку, вище окреслену освітню мету можливо реалізувати використовуючи, такі основні принципи навчання:

- загальнонауковий;
- конкретно-історичний;
- альтернативно-проблемний;
- генералізуючий;
- системний;
- аксіологічний (ціннісний);
- полікультурний;
- світський.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на вище сказане виникає потреба у подальшому дослідженні, яке розкриє методологічні аспекти застосування педагогічних умов формування патріотичної свідомості здобувачів базової середньої освіти у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін під час викладання дисципліни «Історія України», які будуть сприяти формуванню патріотизму та національної свідомості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. Д. Бех, *Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади.*

Київ, Україна: Либідь, 2003.

- [2] С. Гончаренко, *Український педагогічний словник*. Київ, Україна: Либідь, 1997.
- [3] *Енциклопедія освіти*, В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008.
- [4] Міністерство освіти і науки України. (2022, Черв. 06). *Наказ № 527, «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/MuXfdC>
- [5] Метод проектів на уроках. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/CB4GhL> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [6] Національно-патріотичне виховання дітей та молоді. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ZqgAxh> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [7] О. Дубініна, «Формування професійної компетентності майбутніх автослюсарів у центрах професійно-технічної освіти», дис. канд. наук; Переяслов-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. Переяслов-Хмельницький, 2013.
- [8] Проектна діяльність. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/6qMh1O> Дата звернення: Жовт. 05, 2022.
- [9] Верховна Рада України. (2019, Трав. 18). *Указ Президента № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/9YerQb>
- [10] І. Г. Тараненко, «Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн», у *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*, І. Єрмакова, Ред. Київ, Україна, 2000, с. 32–43.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PATRIOTIC AWARENESS OF STUDENTS OF BASIC SECONDARY EDUCATION IN THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL SCIENCES

Andriy Borovyk,

history teacher of Primary School No. 38
named after Henrik Sienkiewicz in Lublin.
Lublin, Republic of Poland.
osvita.lublin@gmail.com

Supervisor:

Oksana Dubinina,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor Department Administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management»;
senior researcher of the design department
development of giftedness at the Gifted Child Institute
National Academy of Educational Science of Ukraine
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5405-8502>
o_dybinina@ukr.net

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of the investigated problem; the content of the concepts "education", "upbringing" has been clarified; the pedagogical conditions for the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines are substantiated. Attention is focused on the fact that the main task of the teacher when teaching the discipline "History of Ukraine" is to create a clear system of work that contributes to: the formation of the student's national self-awareness; education of an active independent personality, a conscious citizen of Ukraine; permanent systematization and integration of acquired knowledge, identification of their connections with the national idea of Ukrainian society; the formation of faith as a particularly important phenomenon of the student's national self-awareness, thanks to which knowledge acquires practical energy and realization; the formation of the student's ideology, which prompts him to actively participate in the fateful events of the history of his native people; motivation of students to constantly engage in independent research activities on the problems of history, culture, and spirituality of their native land and people. It was established that the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines is based on classical didactic principles (education in the learning process, the principle of scientificity, systematicity, etc.). It has been analyzed and substantiated that the following didactic principles are effective in the process of studying the discipline "History of Ukraine": general scientific; specifically historical; alternative problematic; generalizing; systemic; axiological (value); multicultural; secular, which are integrated into the unified pedagogical

conditions for the formation of patriotic consciousness of students of basic secondary education in the process of studying social science disciplines.

Key words: pedagogical conditions, projects, national consciousness, basic secondary education; social science disciplines.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. D. Bekh, *Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2003.
- [2] S. Honcharenko, *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1997.
- [3] *Entsyklopediia osvity*, V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinkom Inter, 2008.
- [4] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022, Cherv. 06). Nakaz № 527, «Pro deiaki pytannia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannia takim, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/MuXfdC>
- [5] Metod proektiv na urokakh. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/CB4GhL> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [6] Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ZqgAxb> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [7] O. Dubinina, «Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh avtosliusariv u tsentrakh profesiino-tekhnichnoi osvity», dys. kand. nauk; Pereiaslov-Khmelnitskyi derzh. ped. un-t imeni Hryhoriia Skovorody. Pereiaslov-Khmelnitskyi, 2013.
- [8] Proektna diialnist. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/6qMhIO> Data zvernennia: Zhovt. 05, 2022.
- [9] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Trav. 18). Ukaz Prezydenta № 286/219 «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/9YerQb>
- [10] I. H. Taranenko, «Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti ta sotsialnoi intehtratsii: dosvid yevropeiskykh krain», u *Kroky do kompetentnosti ta intehtratsii v suspilstvo*, I. Yermakova, Red. Kyiv, Ukraina, 2000, s. 32–43.

*Стаття надійшла до редакції
10 жовтня 2022 року*